

ЕЛЕГИЧНИЯТ СВЯТ НА ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ

Любен Георгиев

И той — най-нежният, най-трепетният поет в българската литература е от тъжната поредица на „прокълнатите“, която в нашата поезия се оказва извънредно дълга.

Един въпрос не може да не ни озадачава винаги когато изследваме времето, през което се роди, живя и загина Димчо Дебелянов: как стана възможно една такава хищна и кръвожадна епоха (1887—1916) да създаде и отгледа такъв нежен и фин поет, такава мечтателна и отзивчива душа, такъв изящен артист и благороден човек. (Същия контраст открива д-р К. Кръстев, когато говори за Алеко Константинов и неговата епоха.) И това би било необяснимо, ако не знаехме в какво враждебно обкръжение е бил принуден да живее поетът, как мнозина негови съвременници са се срамували просто от познанството си с него, за да признаят творчеството му едва след известието за неочакваната му гибел. Приживе той не успява да издаде никаква книга, за него няма написан нито един ред в тогавашната критика.

Не, той сякаш не е рожба на времето си, той е негово отрицание! Потошно е да се каже, че неговата лирика и изобщо личността му е рожба на безвремието, в което живее поетът. А той е изразител на цяло едно обречено поколение, заставено да живее с прекършени мечти. Предходниците им, израсли в обстановката на изтраждаща се България, имаха поне надеждата, че сами са ковачите на своето бъдеще — така се обяснява бурният обществен живот в последните две десетилетия на миналия век, когато е изглеждало осъществимо едно връщане към идеалите на Ботев и Левски.

Оформил се като поет в първите години на нашето столетие, Димчо Дебелянов е свидетел на повсеместното обедняване на българския народ, когато класовото разслоение е съвсем очевидно. Но имуществените слоеве не създават изкуство, още по-малко поезия; към нея се устремяват представителите на низините. Доволството не може да роди поезия, тя е продукт на страдание и болка. Охолният живот, материалното благополучие и сигурност не се изказват в стих. А Дебелянов сам е изпитал на гърба си безпощадното разоряване и пролетариизиране на голяма част от дребните собственици:

Как бяха скръбни моите детски дни!

О, колко много сълзи спотаени!

Зад тези викове и стонове се крие цяла една житейска повест — тъжното детство на сирака, белязано със знака на грижата и бедността. В него няма почти нищо, достойно за опоектизиране. Затова то само смътно присъства в поезията на Димчо Дебелянов. Израснал в мизерия, той е следван неотлъчно

от безпаричието — сянката на българските поети, не само на начеващите. Грижата е смъртно-бледата спътница в неговия „нерад и стръмен път“. Роман-тичното юношество си отива, отнесло със себе си само скърби и несбъднати мечти. Животът е жесток и грозен. Надеждите за някаква по-примамлива пер-спектива са покосени много рано. Но понеже младостта е преминала сред огъня на най-светлите пориви, от нея е останала „златна пепел“ — отломки в строфи и метафори, по които дешифрираме психологическите състояния и фактите от вътрешната биография на поета:

Пред мен животът млад разкри
нетленната си красота,
поръсен с бисерни зари
от слънцето на пролетта.

Димчо Дебелянов едновременно покорява и с живота си — живот на стра-далец, и с поезията си. Роден на 28 март 1887 г. в Копривщица, той води мизерно и незабележимо съществуване — в биографията му няма други факти освен страдания, незавършено образование, препитание от дребни служ-бици, неосъществими мечти за следване. Единствената му по-забележима проява е доброволното му заминаване за фронта, където пада убит на 2. X. 1916 г. край Демирхисар.

Затова пък Димчо Дебелянов е отдаден изцяло на поезията. С нея живее и диша, спрямо нея не прави никакви компромиси, самата мисъл, че може да я унизи и принизи, предизвиква у него себепотрачване. Веднъж в живота си той решава да създаде нещо по поръчка и после се разкайва с горестни слова в писмо до приятеля си Николай Лилiev: „Имаше конкурс за славянска привет-ствена песен по случай славянския събор в София на 23 юни т. г. [1910]. Съблазнен от премията, 80 лева, аз плух на всеки срам, проституирах със себе си и предложих свое съчинение.“ Не ще и дума, че след отхвърлянето от коми-сията „съчинението“ е било запретиано в огъня. При друг подобен случай Дебе-лянов пише на своя другар: „Получих снощи препратеното от тебе самоковско писмо, в което ме канят (па и тебе!) да напиша химн за княгините и „песен за посрещане на храбреците“ или „възпяване на м. май“. Каква идиотщина! . . . Услугата, сторена на другаря по съдба, винаги ми е била приятна, но сега тя ме унижава, както тая, която сега искат от мене, аз мога само да плюя и да отмина без отговор“ (6. V. 1913). А когато в „Земеделска мисъл“ се явяват „кресливи стихове“ на Димитър Бабеv, реакцията на поета е същата: „ . . . останал навярно без пари, навярно е писал специално за случая. Проституция! Но какво ще правиш?“ Двете последни фрази са знаменателни. Те изразяват сблъ-съка на естетическите доктрини с грубостите на реалната действителност. „Но какво ще правиш?“ И наистина странно е какво е правил самият Дебелянов, за да се опази. Ето какво: „Аз работя пак в „Ден“, почти нищо не чета. Ден из ден умирам като човек, защото глупея, издребнявам и оставам назад във всяко отношение“ (15. IX. 1910). „След тримесечно безделие аз станах от завчера администратор на новия македонски вест[ник] „Вардар“. Пиша адреси, лепя марки, разправям се с редакторите и пр. и пр.“ (4. X. 1911 г., „тримесечното бездействие“ е предизвикано от уволнението му от в. „Ден“). „Аз сега стеногра-фирам в общината, за да изкарвам някой лев“ (22. IV. 1914). „Ти ще разбереш колко е силна скръбта ми, като съм принуден да се убивам из разни мизерни редакции, оставен сам на себе си“ (20. VIII. 1910). „Пиша ти от метеорологиче-ската станция. . . Работенето тук е само временна помощ, почти невъзнагражда-вана“ (31. V. 1910). „В Нар[одното] събрание записваме глупостите на г. г. депу-татите (сега говори опозицията по отговора на тронното слово) — пара да падне“ (22. X. 1908). И т. н.

Такова е житието-битието на поета. Не по-розово е то и на останалите му събратя по перо и особено на най-близките сред тях: Николай Лилиев, Димитър Подвързачов, Константин Константинов, Коста Кнауер, Георги Райчев, Людмил Стоянов. Много би било да искаме всичките синове на колебливата, обезверената, нетърпеливата, оставената в безпътница и непрестанни идейни лутания дребна буржоазия да прегърнат делото на социализма. И затова е нужно да разберем, че в същото това време, отказвайки се от цялата груба, еснафска действителност и презирайки я от дън душа, известна част от тази интелигенция не намери в себе си сили за борба, а избра пътя на уединението, на „бягството“ от живота, което в последна сметка се оказва също така една конфронтация. Дебелянов принадлежи към поколението, което идва от низините, сблъсква се с бруталностите на буржоазната действителност, но му липсват сили и решителност за борба. Своя протест срещу несъвършенствата на обществото тия поети изразиха по друг начин — чрез „аристократическото“ си презрение към него. Нека това не е най-ефикасният начин, нека е временна илюзия, но тя им осигуряваше независимост, удовлетворяваше тяхната гордост.

Тия писатели се стремяха да избягат от действителността, да се затворят и заживеят „далеч“ от дребнавостите и боричканията, в света на мечтите, сънищата, романтиката, рицарските замъци, среднощните видения, разблудните царкини. Но тук те претърпяха пълно крушение. Защото да живееш в обществото и да бъдеш вън от него е невъзможно. На всяка крачка тия поети се сблъскаха с практицизма и интересийството, а безсърдечната материална действителност рушеше техните идеали и прекъсваше вълшебния им сън, превръщаше го в мъчителни кошмари. И в тази самоизмама се крие причината за драматичния характер и неудовлетвореността в тяхната лирика:

Живота бездушен ме лото измами,
крилата ми светли скова
и с клетви и вопли сред пропасти ями
наведох аз горда глава.

А някога слънчевият блясък обичах,
сънувах победни борби
и в страстно безумие се страстно увличах
сред екнали бойни тръби.

(„Разяжда гърдите ми...“)

Аз пак съм сам и пак ридай
в сърце нестихналата жал
по радости невкусени,
по недостигнат роден край,
в калта захвърлен идеал
и блянове покрусени.

(„Победен“)

Това раздвоение между живот и идеал е характерно и за Димитър Бояджиев и за Христо Ясенев, и за Николай Лилиев, и за Емануил Попдимитров, но най-ясен израз то е намерило в лириката на Димчо Дебелянов. То я прави драматична и противоречива, разкъсвана между всесилната покруса и неизтребимата жажда на поривите.

Поетиката на символизма бе добре дошла за тия певци на алиенацията. Те едва ли познаваха теоретическите постулати на датския философ Киркегард, а идеите на Ницше се препредаваха през едно поколение, завещаваха се главно чрез неговия adept Пенчо Славейков. Но по кафенетата на Франция и Русия, сред литературната бохема на Париж и Петроград българските поети

откриха сродни души със сродна съдба на низвергнати и те пренесоха на наша почва традиционния конфликт между ситото общество и твореца, който понякога се оказваше и конфликт изобщо между живота и изкуството. Лириката се изпълни с цитати от Шарл Бодлер и Едгар Алан По, Жан Мореас, Франсис Жам и Александър Блок — поети от различна националност, но със сродни духовни стремления, творци на красота и изящество, на хармония в един дисхармоничен свят, на приказни видения и фантазен разгул, довели формата до рядко съвършенство, потърсили и превърнали във фетиш музиката на стиха, опитващи се да проникнат в тайните на отвъдното, метафизичното, извънвременното и извънземното. Идва упоенното от поетичната проза на Ромен Ролан („нашият любим Ромен Ролан“, както го нарича Дебелянов в писмо до Лилиев от 27. VI. 1913), от мъдрите исторически притчи на Анатол Франс (поетът превежда „Изворът Света Клара“), от Гюстав Флобер (изказва се ласкаво за „Мадам Бовари“). Възниква култът към древната красота и желанието да се възкреси тя за българския читател. Така се явява преводът на поетичната проза „Афродита“ от Луис Пиер, издадена разкошно с илюстрации и с предговор от Н. Лилиев. Дебелянов превежда драмата „Ричард III“ на Шекспир, очевидно подтикван от желанието да покаже чрез историческа аналогия проблема на властта. Все същата подбуда го ръководи и в превода на четири книги от Мултатули — холандски автор (Едуард Декор), памфлетно отразил правите в модерното буржоазно общество, препоръчван в предговори от Анатол Франс като един от добрите стилисти на времето.

Ето с какви амбиции живее поетът — с мечти за книжовна дейност, за изява на литературното поприще. Но се е родил във времето, когато този вид труд изобщо не се цени, не се и заплаща и неговите жреци са осъдени на полугладно съществуване. Можем да си представим каква рана е зейнала в душата на един 22-годишен младеж, щом като може да напише на любимата си следните пределно искрени редове: „Знаеш положението ми, знаеш, че не ме чака кой знае какво бъдеще, че може би да остана само с гимназиалното си образование. . .“ Каква безперспективност се съдържа в това предсказание, което уви се оказа достоверно: той наистина не може да се сдобие с висше образование, макар да беше един от най-културните мъже в литературата — поет, преводач, владеещ превъзходно френски и руски, отличен стенограф. И всичко е добил сам, чрез упорит ношен труд, при напрежението на грижите по прехраната. . . Една година по-късно той ще напише още по-горестни редове: „Нима аз не исках някога да следвам, да заживея по-свободно, за да развия всичките си сили и да постигна най-хубавата си мечта — да се предам всецяло на литературата. . . А може би аз можех да направя нещо повече в живота, ако моята младост не беше изгубена в унизителна работа“ (20. VII. 1910). В стихотворна адаптация мислите за прошумелия и отминал живот звучат така:

Де мойта свежа, росна зелен,
де грозда, в късен зной налян? —
Ах, моят труд бе труд безцелен
и блян безплоден — моят блян!

(„Под сурдинка“)

Действителността се оказва по-силна от доктрините на индивидуалистите. Не книжни приумици римува и ритмува поетът, а изплаква своята собствена участ. Лириката му и в най-сумрачните му песни представлява една негова разгърната автобиография. И макар тази поезия невини да сочи път към из salvare, тя попада на широката читателска публика с общата си тоналност, защото личното страдание, отразено в елегичната лирика на Дебелянов, хармонираше с положението на угнетената маса от низините.

Внимателният, културният читател ще усети в скритите вопли на поета на места силен изблик на социален подтекст. То е в случаите, когато става явна обществената детерминираност на болезненото чувство. Ако социалният подтекст се усеща по-слабо в такива откровения като „Отдавна е слънцето чуждо за мене“ или в жалбите по „неукусени радости“ („Победен“), то в „Разяжда гърдите ми кървава рана“ звучи една присъда към силите, които скършват мечтите и погубват бездушно всеки светъл порив. Социалните очертания на причините за личната несрета прозират и в „Грижа“. Обществената подкладка избива дори с графична острота в някои строфи.

Скверниха ниши мойто знаме,
враг — мойта девствена земя,
а над мощта и гордостта ми
измамна слава се надсмя.

Наистина това не са типични случаи, обикновено поетът предпочита да бъде по-дискретен. Трябва само да отчитаме тази му способност, да възприемаме пълно и правилно неговите метафори. Ето в същото стихотворение „Живях в заключени простори“ (четвъртото от цикъла „Под сурдинка“), той завършва със следната молба:

Царице, спрях до твоите кули —
прати ми в презнош вихрен стон,
кат бледен лист да ме отбрули
от моя обезлистен клон.

Тук Яворовата метафора за отбруления лист придава на финала „социален тонаж“. Да сравним с една извадка от писмо до Иванка Дерменджийска: „Ти, която живееш под закрила, безгрижна почти, не знаеш — и толкова по-добре — колко е подъл животът, особено спрямо онези, които са оставени сами на себе си, като отбрулени листа, които вятърът подмята, където поиска“ (10. VI. 1910).

Любопитен допълнителен материал за по-пълно очертаване на проблема ни дава критическата проза на Димчо Дебелянов. Тя не е голяма по обем и обхваща няколко почти случайни публикации. Но в тях откриваме много интересни разсъждения по обществени и литературни въпроси. Така например той е взел отношение по обсъждания и оспорван въпрос на тема „Писателите и държавата“. И още в самото начало е съвсем категоричен. Според него „представителите на държавата у нас почти никога не са умели поради своята простота и посредственост да съдействуват за разрастването на истинска духовна култура“. От друга страна, писателите, които са влачили живот с постоянни лишения, са били достатъчно горди и достойни, за да се отвърщават от унижителната процедура на проситба, подсещания и изтъквания. В отчаянието си някои от тях стигат до извода, че държава и писател са независими понятия и не могат да разчитат на взаимна поддръжка, когато институциите решат да се притичат на помощ на нуждаещия се творец, вместо да се изпишат вежди, се изваждат очи. . . Димчо Дебелянов нарича това недомислица. „Че държавата много може да направи, за да добие писателят възможност да развие напълно силите си — е несъмнено“ — заключава той. И същевременно изтъква, че е най-малкото несприличие да се препоръчва на писателя едва ли не гладуване и да се оплаква злата му съдба от хора, настанени на топли и удобни места (вж. отзив за кн. 2 и 3 на сп. „Съвременна мисъл“, печатан в сп. „Звено“, 1914, кн. 2—3). Това разбиране съпада напълно с наставленията, които Димчо Де-

белянов дава под диктовката на Димитър Подвързачов на Николай Лилиев в писмо от 8—9. IX. 1910 г.: да поиска увеличение на помощта, тъй като не би могъл да живее в Париж в оскъдица в едно училище, ограден с богаташки синове и влачещ незавидното положение на „одърпан български стипендиант“.

Изобщо пред нас се очертава една личност с ясен и трезв поглед за контрастите и несъвършенствата в живота. Критицизмът по отношение на буржоазната действителност се засилва от полупролетарското съществуване на поета и другарите му и се превръща във верую. Затова веднъж той ще изповядва, че се чувства добре там, където не духат „черните ветрове на грижите за хляба и на скърбите, рожби на един труден живот сред апатията на буболечките“ (в писмо до Н. Лилиев от 1910 г.). А друг път ще се надсмива над великата пустота, която се шири „във всяка улица на нашия, на българския живот — и в литературната, и в политическата, и във всички други“ (9. II. 1911). Кореспонденцията му свидетелствува, че той следи хода на политическите и литературните събития в страната и има собствено отношение към всяка проява. Вярно е, че в поезията си той субективизира страданието, като понякога не се интересува от причината, която го е породила. Но ако вникнем по-дълбоко в образния свят на неговата лирика, ще съзем на много места зад личното страдание и болка на поета — обществената неволя, безрадостното положение на народа. Отзивчивото сърце на поета не остава безгласно пред страданието на хората. То ги носи в себе си:

Да тъгуваш по скрити,
нсизгрели слънца,
сам понесъл тъгите
на милиони сърца.

В тези четири стиха се съдържа обяснението на социалните корени на Дебеляновата поезия. Същевременно тук можем да съзем и причините за нейната популярност. Той наистина има право да каже, че е понесъл тъгите на милионите, защото изповядва едно страдание, което е масово. Интонацията на интимната му лирика докосва доверително съкровени болки и пориви у обикновения човек и предизвиква естетическо съпреживяване.

Понякога у Димчо Дебелянов надделяват мрачните помисли и песимизмът. Миркат се в лириката му сладостни блянове, сгърчени листа, призраци с заплакани очи, часове на велика горест, предсмъртен ужас, златни чертози, тъжни псаломи, знойна жад, печален роман. Някъде стихът става енигматичен, трудно разбираем. Образите витаят в мъглата на абстрактност и приблизителност. От някои пасажии на „Легенда за разблудната царкиня“ наистина струи безмълвие (ако може така да се перифразира един неин стих). Дори любовта у него в повечето случаи е трагедия. Но тази особеност на неговия стил не затвори „прозорците, които гледат към света“. Основното, същностното, изначалното у него е противоречието:

Аз умирам и светло се раждам, —
разнолика, нестройна душа,
през деня неуморно изграждам,
през нощта без пощада руша.

Чадата на Възраждането и националноосвободителната борба бяха единни и цялостни личности. Христо Ботев е цял в една идея — борбата за свобода и правда. Иван Вазов не познава колебанията, разuverеността, самотерзанията. Това са монолитни характери.

Новото поколение е омесено от друго тесто. Душата му наистина е нестройна, разкъсвана от противоречия, изтормозена от разнопосочни пориви. Ето Димчо Дебелянов е поет на нощта, на самотата, на страданието. На повърхността на неговата метафористика ще съзрем такива изповеди и словесни конструкции: „Аз тлея на мъките в тъмен вертеп“, „самин заскитвам аз сред тъмните градини“, „нощ ледена властно се стеле над мене“, „А все по-страшно пада нощ над нас“, „и чезна самотен“, „притискан от скърби всевластно“ и пр. Призракт на смъртта се явява в цикъла „Посвещение“ от 1906 г., за да премине после в много други творби.

Тази е най-ясно видимата, най-често изтъкваната страна в лириката на Димчо Дебелянов. Приема се, че тя определя нейната тоналност.

Но също така на повърхността на неговата поезия има и много светлина, слънце, жизненост, пролетни трепети. В неговото томче редом с тъжни стихове, от които лъха скръб и безутешност, стоят такива стихотворения като „Утро“, „Лъч“, „Непозната“, „Устрем“, „Пролетни дни“, „През април (II)“, „Пролетно утро“, „Отгласи“, „Лунен блясък“, „На злото. . .“ и много други, които звучат радостно, оптимистично, ведро, празнично. В тях бликат земни желания, дочуват се палави звуци, издаващи здраве и младост, напират изблици за ликуване и пълно сливане с многообразието на природата. Стига се дори до хедонистични призови, съвсем противоположни на мъртвата символистична каноника:

О, засмей се, затрепти,
хими на слънцето запей,
че веднъж се свят живей
и веднъж април цъфти!

(„През април“)

Кое тогава да приемем за определящо — дали сумрачните строфи на отчаянието и болката или светлите и волни напеви и славословия на живота, любовта, чувствените наслади?

И едното, и другото. Основното у Дебелянов, както видяхме, е противоречието: в душата му съжителствуват, без да се взаимоизключват, силите и на създанието („през деня неуморно изграждам“), и на разрухата („през нощта без пощада руша“). И в сложната диалектика на това уравнение ще търсим причината за нарушеното равновесие на неговите психологически изживявания.

Казват, че то се дължало на липсата на идеали у поета. Дали наистина е така?

В първото стихотворение от цикъла „Посвещения“ поетът бленува да падне сломен в борбата. Може би в това ранно произведение просто е отдадена дан на младостта, на непреодоляна традиция и пр.? Другаде се изповядва: „сънувах победни борби“ („Разяжда гърдите ми. . .“). На трето място се мярва миражът на нещо жадувано и желано: „светлината на бъдни победи“ („Аз горд напуснах. . .“). В „Обичам“ узнаваме, че той е имал молитви нечути и „рано умрели мечти“. В „Отдих“ се бленува по „зора възмечтана“. В „Пролетни дни“ се възславя „Потокът свеж на жизнерадостта“. В „Непозната“ поетът жадува да бъде поведен „към светли дни“, за да търси „все вечните мощни зари“. „Утро“ цялото е една симфония на опиянението от светлината на ранните дневни зори. „Светъл спомен“ още със заглавието си показва, че в миналото има и скъпи неща. А в „Замиращи звуци“ е споделен копнежът:

В призвездна висота да се издигна
над пропасти от смрад и суета! . . .

Ето в каква обстановка са създадени двете светли оди „Кръстопът на бъдещето“ и „Светла вяра“ и свързаните идейно и интонационно с тях стихотворения „Разяжда гърдите ми кървава рана“ и „Прииждат, връщат се“. Към тях можем да прибавим и сатирите „Мисли в мъглата“ (1909), „Орден“ (1910) и предновогодишната злободневка, носеща заглавието „1910“. Така ще се очертае по-пълно един извънредно плодотворен етап в творческата биография на поета, когато той се възвисява до равнището на най-прогресивните идеи на века.

Видяхме вече, че в „Кръстопът на бъдещето“ той очерта позициите на двата свята. В „Светла вяра“ поетът отиде още една крачка напред — предугади изхода на тази борба, предсказа светлата победа на новия свят в царственото озарение на настъпилния двубой. Възвести го в мъжествени и строги стихове, непознати дотогава в лириката му със своята монументалност и тържественост:

За старий свят настават сетни дни;
разкъсват се верига след верига —
и над самите му развалини
на правдата олтарът се въздига.

В „Кръстопът на бъдещето“ срещаме съчетанието „бой сетен“, тук — „сетни дни“. Смесово това ни отвежда към стиха на „Интернационала“: „Бой последен е този“. В стиховете на Димчо Дебелянов, написани под въздействието на социализма, се проповядва една идея, която владее умовете на най-прогресивните хора в света. Исторически много рано, когато само на малцина се удаде да възпроизведат класовия двубой, нашият поет намери образи и метафори, за да възслави силите на новия свят. Великолепна е картината на множеството, устремил се към червения бряг на спасението:

Отлита непрогледна тъмнина,
огрява слънце сънни небосклони.
И гордо вее своите знамена
безбройна рат, безбройни легиони.

В очите утринни лъчи горят,
не ги смущава страх от тъмни срещи,
че пред сдружената им сила мрат
на гнет и мъка сенките зловещи.

Намериха те търсения брод
и виждат бряг във пурпурна позлата...
О, светла вяра в новия живот,
как сгриваш и повдигаш ти сърцата!

В художествената литература са редки картините на новото — много по-пълно, по-зримо и конкретно са обрисувани отрицателните сили. И така е било открай време. В библейските представи адът е изобразен съвсем конкретно и с безброй детайли. Раят е една абстракция, нахвърляна приблизително и забулена в поетизации. Образът на новия човек почти отсъства в литературата на натуралистите и на критическия реализъм. Затова подобно на Емил Верхарен, но напълно самостоятелно и оригинално Димчо Дебелянов се насочва към средствата на революционния романтизъм, за да изобрази една картина, която все още я няма в реалността, но е жадувана и близка. Само поет, който наистина е страдал и мечтал заедно с бедните и безправни маси, може с такава убедителност на патоса да изрази върховния идеал, сгриваш сърцата и повдига ги на

борба. Тук няма съпреживяване и превъплъщение — той сам е частица от безбройната рат, понесъл „светла вяра в новия живот“. Сам е безименен сред безименните прииждащи и връщащи се вълни на разбуненото човешко море, очакващ с велика надежда „празника на кървавия смях“. Стиховете ни отвеждат отново към кореспонденцията на поета, който пише на близките си: „Животът е борба — стара истина, която винаги си остава нова“ (14. IX. 1908) или: „Животът може да е тежък, но трябва надежди, трябва търпение, трябва борба с него. Инак той е безсмислен“ (29. VIII. 1909).

Трябва и „светла вяра“, особено на множеството, на борещите се и той им я даде чрез двете си оди, врязали се като съвест в съзнанието на поколенията. Както се е врязала и безпощадната сатира „Орден“, в която е заклеено блудолизничеството и лакейството като най-долна и отвратителна язва. Никъде другаде гневът на Дебелянов не е така „безумно-свещен“ и така разкрепостен, както в метафората за храката на властника, превърнала се в орден връз лика на тлъстите държавни мъже. Сатиричните творби на поета ни разкриват неговия свободолюбив републикански дух. Той ненавижда Фердинанд още от юношеството си, от деня, когато на гимназиалното тържество през 1906 г. в „Славянска беседа“ излиза на сцената и в присъствието на величеството отпраща дръзко Вазовите слова „Елате ни вижте“: „Вий, дето в покой и в палати стоите, към нас приближете.“ Същото предизвикателство се съдържа и в „Орден“ и „Криза“.

Димчо Дебелянов не беше организиран член на никоя партия, от сектантско гледище той се движеше в средите на „луппените“, доктринерите го провъзгласиха за проповедник на песимистични настроения и разсадник на модернизъм и символизъм. А той изповядваше „светлата вяра“ на тълпите и се сливаше с тях, но без да изгуби себе си. И някак странно се усещаше сам сред тях, шепнещ си тихо стих от кротките элегии на Франсис Жам. Както отбелязва един критик, в стиховете на Димчо Дебелянов „се оглежда образът на бездомен несретник с вечно неуталожени, но винаги живи жажди в душата“. Самата му неприспособеност и враждебност към действителността поражда романтични настроения и мечтателност в лириката му. В психологическото пресътворяване на конкретните преживявания обаче той си остава реалист въпреки всички наслоения на символистическата образност.

Романтизмът не е нещо книжно, дошло по чисто литературен път; той е заложен в самата природа на човека и се проявява особено засилено в определени периоди. Същото може да се каже и за сантиментализма, който се основава на чисто човешкото милосърдие и състрадателност. Влюбен в печалната музика на Александър Блок и Албер Самен, приел за свой двойник кроткия мечтател Нилс Луне от едноименния роман на П. И. Якобсен, Димчо Дебелянов цял живот носеше в сърцето си носталгията по бащината къща с белоцветните вишни. Прието е да се смята, че той е градски поет, един от първите урбанисти в българската поезия. И това е така — никой не ни е дал по-емоционална картина на големия град и на малкия човек, изгубен в него:

Спи градът в безшумните тъми.
На нощта неверна верен син,
бродя аз — бездомен и самин —
а дъждът ръми, ръми, ръми. . .

(„Спи градът“)

В българската лирика — предимно селска — преобладават природните описания, възхитата от прелестите на полето или Балкана. Димчо Дебелянов намери средства, за да естетизира неприветливите каменни грамади. Като в картина на Утрило или на Паскен добиват жизнен трепет улици и калкани,

Тук е регистрирано едно отношение към буржоазните управници, което свидетелствува за привързаност към светогледа на низшите слоеве, на бедната и пролетаризирана маса. Пълно сливане с демократизма и хуманизма на народното светоразбиране и морал откриваме и във „Война“, в което се проповядва идеята, че съюзник на всички низости е гладът. Тази сатира звучи в остра полемика с буржоазните утвърждения за вродената природа на обществените пороци. Димчо Дебелянов посочва тяхната социална определеност. Едно общество, което не може да се справи с основната напаст — глада, което не може да даде хляб на всички, няма моралното право да води фиктивни войни с низостите. Те се дължат на самата му несправедлива уредба. Сблъскал се с множество горчиви истини в своя път, Дебелянов вижда, че страда не само той, че не само той няма дом и пари, а страдат и другите, страдат всички подтиснати и беззащитни. Погребал миража на много свои блянове, той съзира ясно общественото неравенство:

Всички сме дошли на свят
точно по еднакъв начин,
ала не за всеки врат
същ хомот е бил назначен.
Трябвало би, например,
аз да имам тлъста рента,
а пък оня тлъст banker
да живее хента-пента.

Но над нас ръка прострял
някой много зъл присъди:
нему — глуп, но мазен дял,
мене — умните оскъди.
Мене — пържени ребра,
нему — шницели изрядни.
Мене — гладната зора,
нему — хубавото пладне.

(„Бохемски поци“)

Това стихотворение е атестат за политическата принадлежност на литературната бохема. Фриволна и пуста словесна игра или просто външна маскировка са декларациите за независимост на поезията от живота и обществените борби. В същност поети като Димчо Дебелянов носят ясно класово съзнание и съзират експлоататорската природа на един свят, в който притежателите на богатствата живеят за сметка на масовата мизерия и всенародни теглила.

Нещо повече, Димчо Дебелянов се доближи до социалистическите идеи и написа няколко силни и внушителни творби, в които показва, че експлоататори и експлоатирани не стоят в никакво неподвижно и свещено равновесие, а водят непримирима борба на живот и смърт. Този тежен двубой е възпроизведен с романтични средства, като неизбежен сблъсък в бъдещето, предаден е с планетарна мащабност:

След вековни, неспирни борби,
на уречен, свещен кръстопът
ще се срещнат две вражи съдби.

(„Кръстопът на бъдещето“)

Силно и образно са посочени целите и стремленията на единия и на другия враждуващи лагери — те са очертани контрастно:

И ще кажат едните тогаз:
„Ний вещаем безбрежен простор —
волността, светлината са с нас!“

Ще откликнат: „Прогнилий затвор
нам е драг, с своя ужас и мраз —
на отчаян ний идем отпор!“

Тук поетът използва не само публицистична интонация, той говори като пропагандист, разяснява съотношението на силите в обществото, чертае намеренията им. Едва ли е необходимо да се казва, че всичките му симпатии са на страната на прогреса, който вещае светлина, свобода и простор. Той просто жадува този сблъсък да стане по-скоро и във финала прекъсва стройния ред на терцините, за да остане като недоизречена фраза последният самотен стих:

И ще бъде тържествен часът,
дългочакан след глухи борби,
час на светла победа и смърт.

Под напевът на бойни тръби
в царствен блясък ще пламне светът.
О, бой сетен на вражи съдби,
о, далечен, свещен кръстопът!

„Кръстопът на бъдещето“ е печатано през 1910 г. в социалистическото списание „Съвременник“ на Георги Бакалов, с когото поетът поддържа приятелски връзки. Така например от едно негово писмо узнаваме, че той ще ходи на събрание, на което ще говори Георги Бакалов върху „Българската литература и социализма“ (15. VII. 1910). Друг път пише на Иванка Дерменджийска: „Книги ще ти изпратя след 2—3 деня, чакам да взема от Бакалов някои от най-новите му издания. Те ще бъдат интересни“ (12. IX. 1909). Тези бегли указания не са никак случайни. Още през ученическите си години Димчо Дебелянов се увлича по социалистическите идеи. Запазена е една групова снимка от 1904 г., на гърба на която самият Димчо Дебелянов е отбелязал за себе си, че е социалист. Пет години по-късно той съобщава от с. Долна баня на Николай Лилiev, че развива „социалистическа“ дейност „чрез писане покани за събиране пари в полза на стачниците в кибритената фабрика на гарата“ (29. VII. 1909). Макар да слага думите „развивам“ и „социалистическа“ в кавички, явно е дори от беглото споменаване, че е бил включен в помощната акция на стачкуващите работници. За жалост в една пощенска картичка не могат да влязат повече подробности, но и това указание е достатъчно ценно като факт. А то не е единствено. Една година по-късно той посочва като най-важно събитие на деня „стачката на тютюно-продавците“ (27. V. 1910). А ето още една проява на Димчо Дебелянов, неотбелязана от неговите биографи, но заслужаваща внимание: „Абрашев и мене уволниха от ред. на „Ден“, защото схванали, че с един разговор между нас и работниците — изменици на стачката, ние сме ги подстрекавали да напуснат работа. А Белчев — защото бил социалист. Аз се радвам, че напуснах този обор, който знае защо направен редакция, и се отървах от коригирането“ (16. XII. 1910). Тук можем да открием една съществена подробност: известно е, че широките социалисти подкрепят стачкоизмениците и стачкозаместниците, оттук може да се заключи на чия страна са симпатиите на уволнения коректор и до каква степен се е разпростирала неговата „агитация“, за да заслужи най-тежкото наказание. . .

В „Пролетно утро“ се провъзгласява като най-висша драгоценност, като символ на постигната хармония сиянието от мир и красота. Семпло казано, без метафорична натруфеност, класически оголено и ясно. И смислено и мъдро едновременно, звучащо като жизнена формула:

Вървим и любовта ни е
далеко над света,
безкраен път — сияние
към мир и красота!

Това настроение откриваме и в „Копнежи“:

И блян ме сладостен люлее
за оня лучезарен край,
де вечно шастие владее,
де вечна красота сияй.

Къде е този лъчезарен край на вечното шастие и на вечната красота? Очевидно той съществува само във виденията и копнежите, но той е идеалът, към който се стреми поетът. Той контрастира рязко на действителността — на конкретната буржоазна действителност, трябва да добавим, а не на действителността изобщо, защото, както видяхме, тя се състои от тъмни и светли петна, от скърби и радости. Едните се борят с другите и често надделява миньорното настроение, защото възлюбеното и възвишеното е повече в миналото, в спомена, отколкото в текущата реалност. „В тъги родени, тъжни мрат и упования, и вяра“ — така по ботевски категорично започва второто стихотворение от „Спомени“. Изпъква контрастът между сегашното и предишното:

В душа ми пламък не оста,
над бездна пак стоя надвесен,
а как бе дивна пролетта,
как светла — пролетната песен!

Лириката на поета е изпълнена с подобни противопоставяния. Затова може да се стори, че той живее със спомените си. Уви, той не живее с тях, той не може да се пресели в тях, защото е двадесет и няколко годишен и младостта му в същност си остава неживяна.

А как копнее той за нещо по-друго от убийственото коригиране по списания и стенографиране в общината или в камарата. И в мечтите по бъдещето отново се явява раздвоението, противоречието. Ето една негова характерна изповед: „Но заедно с упадъка ми се увеличава и вярата в някакво чудо в бъднините, в разцвете на сили, които само временно са били спрени. Кой знае? Ще дойдат може би дни, когато аз ще вдъхна свободно, но няма ли да видя още в първия ми час, че тия сили не са били само спрени, а завинаги похабени“ (15. IX. 1910). Приблизително от същото време е и друг един копнеж: „Аз от години вече чакам светлина, в която да се преродя“ (21. III. 1910). Показателно е, че по същото това време друга една сродна душа — Яворовата — прави подобни изповеди в писма до близки. Но и двамата стават жертва на безвременieto си.

Димчо Дебелянов има още един значителен по обем и по значение дял в творчеството си, който го отдалечава от символизма и го държи здраво на земята. Говоря за хумора и сатирата му, които бликат от жизнелюбие и оптимизъм. По самата си природа смехът е отрицание на декадентските проповеди на песимизма, резигнацията, мизантропията. А нашите поети, които минаха през цветните градини на романтизма и дори покрай сенчестите усойща на симво-

лизма, бяха жизнени и здрави млади хора, лишени от шаблонната болнавост и недъгавост. Те бяха синове не на дегенериращи аристократи, а на прости и яки селяни, от които бяха наследили силна и буйна кръв. Затова в техните компании наред с извадки от Маларме и Верхарен, от Кнут Хамсун и Оскар Уайлд, от Жорж Роденбах и Пол Валери, от Буний, Блок, Балмонт, Андрей Бели и Валери Брюсов се чуваше много смях и веселие, малките кръчмици, в които се събираха, се огласяха от лъчезарие и виното се лееше, без да му се прави сметка. Не се лишаваха от житейските наслади и макар да ги гонеше безпаричие и безквартирие, запазваха ведър своя дух, надсмиваха се над кахърите си и тяхната самоирония свидетелствува за голямата им духовна сила.

Бликащата жизнерадост напират да се изяви в стих и така почти всички минават и през хумористично-сатиричния жанр: Димитър Бояджиев, Димитър Подвързачов, Димчо Дебелянов, Христо Ясенев и дори Николай Лилиев и Константин Константинов. Това явление не е характерно за френските и руските символисти, които си остават правоверни последователи на канониката.

Сатирата на Димчо Дебелянов свидетелствува за многообразието на неговия поетичен талант. В сравнение с тежкотонажните и умозрителни стихотворни трактати на Стоян Михайловски тя е изящна в очертанията, въздушно лека и прозира по изпълнение. Но от това ни най-малко не се притъпява нейната острота. Много любопитно е как крехките стихотворни изваяния на Димчо Дебелянов, изплетени от кръшен и пластичен стих, поразяват с голяма емоционална енергия набелязания обект.

В лирическото си стихотворение „В тъмница“ той се кахъреше, че се чувства окован и не може да даде изблик на накипалата си страст, оплакваше неволята си да крее и тлее „ту всеилен, ту слаб“:

Като воин в тъмница
да не можеш — пленен,
да развържеш десница
в гняв безумен-свещен.

Тук е скрита една дързост, която свидетелствува за непокорен и непокорим борчески дух, който има да разчиства сметки със съвременната му действителност, има какво да заклеими и да накаже.

Неговият безумно-свещен гняв е намерил свободен простор за проявление в сатирата му. Там поетът наистина е развързал десницата си, освободил се е от всякакви зависимости и се е разправил с всичко, което е омрачавало дните му. „Шефове дебели, мазни“, министри (персонално назовани: Малинов, Такев, Салабашев), богаташи, които кроят планове как да приберат „на Пижа сетния петак“, и накрая самият цар Фердинанд с лукавите му машинации и безчестие — ето пришелите, срещу които бедният Амер, зъзнеш в своя орфан балтон, е отправил не една стрела с гордо чувство за изпълнен обществен дълг. Може поетът някъде да прокламира, че литературата вече не участва в политическите борби, за тази цел са създадени партиите. Но на практика в сатирите си той цял е потопен в злободневните страсти. И гласът му е винаги на страната на оскърбените и беззащитните, в името на светлата правда и справедливостта. Заклеймена е буржоазната жълта преса — тя е мръсна сила („Мисли в мъглата“). Заклеймени са народоухулниците, за които масите са само стадо овце. Поетът произнася класическото по мъдрост и остроумие заключение:

— Може би! Стада съм виждал често,
ала все магарета ги водят!

балкони и локви. Естествено всичко е дадено в убити и унили тонове, съответстващи на ритъма, на безкрайно ръмящия дъжд. Но така или иначе градът добива реални естетически очертания едва в лириката на поетите от поколението на Димчо Дебелянов.

И ето го веднага противоречието: този верен син на невярната градска нощ носи в сърцето си незатихнала обич по бащиния двор с белоцветните вишни, не се чувства добре сред софийската кал, само там, в родния дом, той може да захвърли черната умора на безутешните си дни. Кореспонденцията ни показва как жадува той да излезе на простор, на чист въздух, далеч от спарената атмосфера на убийственото еднообразие в редакцията и кафенетата. От гара Сладък кладенец той пише на приятелите си Николай Лилиев, Коста Кнауер и Людмил Стоянов: „... почвам да вярвам, че бих написал пет романа, ако бих заживял тука за по-дълго време“ (3. V. 1913). Друг път от Самоков му се налага да се прибере в София и пише: „Не ми се ходи в този проклет град, но няма де на друго място да се отиде“ (6. VIII. 1914). А до сестра си изповядва: „И аз не бих стоял в София, особено сега в този „океан“ от кал и рапортьорско безглаголие“ (31. I. 1909).

Защо? Какво е станало, та поетът така е възненавидял столицата — мечтата на всеки провинциалист? Защо той постоянно мечтае да избяга от нея? Дали само защото примерно „в Бельово все ще бъде по-хубава пролетта, отколкото тук, в София“ (31. I. 1909).

Напразно ще се ровим в биографията на поета — там няма да открием никакъв фрапантен факт, който да ни даде обяснение на тази му неприязнь. Той е жертва на една невидима сила — повседневната антипоетична враждебност, убийствената монотонност, сред която се прахосват младите сили или се отдават на тъмните безумства на Бакхуса, лумпенизират се и се оеснафяват. Него го отвращават малките, но жиливи и упорити дребнавости, които се впиват в жите-битието му и го превръщат в мъченичество. Това е конфликтът на деятелната натура и принуденото бездействие сред апатията на преуспяващите гешефтери.

Какво му остава, освен да заживее в света на фантазното? Вече дори споменът за майка и роден праг се превръщат в скрити вопли, в напразен безответен зов. Любовта също е само едно тихо понесено страдание. Той е бленувал за нещо голямо и истинско, възпявал го е с вдъхновени слова, но и тук всичко се оказва мираж, разбити илюзии. В едно писмо без дата той пише на любимата си: „... аз дълго време вече чаках онази любов, за която винаги съм мечтал: любов, която да сгрява; да дава живот, да прави живота по-красив“. В голяма част от интимната лирика му се е струвало, че я е намерил. В първото си писмо той е категоричен: „Най-хубавите ми песни ще бъдат за теб“ (15. XII. 1908). И е искрен. Любовното изживяване поражда прозрачно чистите и безплътни славословия, в които опиянението е не от постигнатата взаимност, а от безкрайното желание за близост. Дали причината за томлението не се крие в житейската първооснова — та те са се срещали само няколко пъти, както сам той признава в едно писмо. Личната връзка се превръща в мъчително бреме, носещо угнетение и саморазрушаване. Най-хубавото му любовно стихотворение „Аз искам да те помня все така“ завършва с признанието: „А в своята вяра сам не вярвам аз.“ Когато настъпва разривът, думите са попили цялата болка на изживяното:

„Никога не съм имал намерение да турям край на всичко... Пропадна една толкова искрена и хубава любов, която беше последната ми надежда... Аз съм много уморен. Ще се намери други, който ще те люби повече от мене... Няма да бъде коректор, няма да мисли за никакви 6 хиляди лева... Ще се срещате по-свободно. Ще ходите в театъра тук, ще се биете със снежни топци в

градината. . . Между нас нищо не е станало — нито особено хубаво, нито особено лошо. В нищо не те обвинявам. Ти си невинна, защото не можеше да бъдеш друга. Искал бих само едно: да можеш да забравя часа, когато ти дадох едничката целувка през толкова години любов. Споменът за нея ме измъчва и ще ме мъчи може би винаги. Благодаря ти за всичко. Димчо“ (18. X. 1910).

Между тези две писма — първото и последното — е заключена цяла повест. Тя е написана най-напред от самия поет — в песните му. И след 1910 г. кореспонденцията не свършва, но то е само един епilog. Краят е настъпил. Когато след три години ситуацията се повтаря с трагична неотменност, поетът ще стигне до прозрението:

Градът далече тръпне в мътен дим,
край нас, на хълма, тръпнат дървесата
и любовта ни сякаш по е свята,
защото трябва да се разделим.

Но и този парадокс не дава формулата на щастието. Подобно на древен алхимик поетът цял живот е търсил магическия пламък, който ще превърне баналното повседневно във възмечтани и призеждни висоти. Той може и да не е направил своето откритие, но ние не можем да не адмирираме благородната му подбуда, възвишеността на поривите му. Велика е била волята му да достигне до щастието и да ни покаже пътя към него.

Наричат Дебелянов „безволевия владетел на спомените“. Това е едно недо-разумение. Той никога не се е стремил да бъде безволев. Напротив, усещането за бездействие го угнетява най-много. Той може да декларира: „И се влача без охота да живея, но и без сила да затворя прозорците, които гледат към живота“ (27. V. 1910). В тази фраза се съдържа едно характерно противоречие. Един аналитичен дух подлага на дисекции всичко, до което се докосне — знае се, че Димчо Дебелянов е един от създателите на психологическата лирика у нас, която изследва диалектичната сложност в изживяванията на модерния човек по пътя на самонаблюдението и самоизражението. Съзнанието му се измъчва от въпроси, които чакат отговор. При него те придобиват и един особен трагичен нюанс. И той стига до заключението: „Николай, Николай, защо ние всичките се уплитаме във въпроси — за другите най-лесно разрешими, а за нас страшни като смърт? Да не знаеш къде си, всеки ден да се изправяш пред конфликти със самия себе си и вместо гордостта, че живееш поне малко по-висш духовен живот, да изпитваш самопрезрението на безволника?“ (15. IX. 1910).

Въпроси, въпроси. . . Често пъти, за да им се даде проверен отговор, не стига един човешки живот. Но когато той е изживян с голямо вътрешно горене и умствена интензивност, самите питання изтръгват отговора от подтекста на фразите или оставят всяко време да си ги реши само.

С днешни очи ние можем да видим, че всекидневните конфликти със самия себе си се дължат на една основна колизия — сблъсък на поетичната натура, приобщена към европейската цивилизация и култура, с изостаналостта, консерватизма, безразличието, духовната летаргия. Димчо Дебелянов не можа да доживее края на войната, който даде отговор на много въпроси и донесе просветление и освобождение от редица теоретически и естетически предубеждения и заблуди. Но у него има проблясъци, в които с гениално проникновение той е погледнал на съществуването си някак отстрани, видял е и историческата ограниченост на условията, в които е заставено да се развива неговото поколение. В последното си писмо до Николай Лилиев той казва:

„Родихме се във времена, които са или велики, или безподнобно подли. Сам не зная от какво страдаме — от слабост ли, от ненужна сила ли — изобщо аз нищо не разбирам тези дни. . . . Аз все повече и повече губя яснотата на съзнанието, налитат ме срамни настроения и нелепи желания; често пъти ми се струва, че всичко съм забравил, че не зная кой съм, къде съм, с кои хора съм, и мисълта, че може би аз отдавна съм престанал да живея, че сегашният живот е едно бледо повторение на нещо минало, имало някога смисъл, мъчително ме гнети. Пък и тясната, пращната, сънната канцелария, в която сега работя, наистина прилича на гроб, в който аз съм погребан заедно с още 5—6 души книжководители и писари. Гроб, в който пият кафе, говорят глупости и цинизми и не гледат навън към улицата, защото прозорците от години не са мити и през тях нищо не се вижда“ (16. II. 1915).

Можем да разберем чувствата на възбуда и очакване, с които поетът посреща мобилизацията. Той жадува да промени обстановката, да извърши прелом в живота си с цената на всичко. Решението му да замине на фронта като доброволец не се дължи на някакъв афект или на внезапно пробудил се патриотизъм. То е просто отговор — може би единствено възможен — на въпросите, които го терзат постоянно.

За няколко дни той е буквално преобразен. „Великолепно е из планината!“ — възторгва се той и се сбогува бодро със сестра си Мария с Ботевите стихове: „Дружина тръгва — отива. Пътят е стръмен, но славен.“ А в стиховете, които пише с пагона на подпоручк от 22-ри полк на Седма Рилска дивизия, изразява сливането си с хората, с обикновените войнишки сърца, с масата:

Сурова вяност на дълга
смени живота пъстролик
и ся се радост и тъга,
сроди се малък и велик.

(„Тиха победа“)

Независимо от променчивия характер на комуникетата за бойните подвизи по фронтовете той е постигнал вече своята „тиха победа“: прозрял е нови светли тайни и е обикнал властния зов на земните недра. „Нощ към Солун“, „Старият бивак“ и намереният в раницата му ръкопис на „Един убит“ регистрират едно преображение в поетиката и стилистиката, на което за жалост е съдено да остане недовършено. И мисълта за смъртта, прокрадваща се навсякъде в тия фронтови стихове, намира кристален израз в „Сирота песен“ и особено в този никога незабравим финал, в който се сливат в единен поток виденията от миналото с предсказанието за близкия край:

Ще си отида от света —
тъй, както съм дошъл, бездомен,
спокоен като песента,
навяваша ненужен спомен.

Тук не говори поетът, месията, духовният водач. Говори един от хилядите народни синове, говори с глас от окопите. Всеобщото бедствие в грохотното и жестоко време извършва онова, което нито една книга не може да направи — в малкия свят на войнишкия бивак поетът най-сетне намери своя изгубен свят. И после го загуби завинаги, оставяйки ни своето безутешно завещание, което винаги ще ни звучи като сетно прощално писмо, като последна дума на осъден:

Ако загина на война,
жал никого не ще попаря —
изгубих майка, а жена
не наидох, нямам и другари.

В писмо до сестра си — единствения си близък човек — Димчо Дебелянов казва: „За мене не се безпокой. Може би и аз имам някой незнаен ангел-пазител, може би. . .“ (11. VII. 1913). Уви, това ще се окаже последната от напразните му надежди. И още една — само три дни преди фаталния изстрел при Демирхисар: „От всяка страна сега съм добре, чакам само по-скоро да се отвори път да си дойда, та да се видим, защото повечето офицери си ходиха втори и трети път в отпуск, а моя късмет не проработи още“ (28. IX. 1916).

Вестта за гибелта на Димчо Дебелянов попарва цяла България. Тя ни пари и днес.

Нежната любов към поета най-добре е изразил Иван Лазаров в своята скулптура на гроба на поета в Копривщица. Там родината е представена като майка, която с безкрайна скръб и непогаснала надежда се взира в далечния път, подпряла глава. Стиховете са на Дебелянов:

... и в кротък унес чака тя
да дойде нейното дете.

Не за пръв път България оценява свой син, след като го загуби. От това скръбта ѝ по него става двойно по-неутешима. 29-годишният Димчо Дебелянов е най-свиднатата жертва, поднесена пред историческите превратности на България.

На война загиват хиляди и всяка смърт носи покруса на роднини и близки. А когато падне поет, осиротява цялата страна. Завинаги. Защото човешкият живот е незаместим с нищо. Човешкият живот просто няма еквивалент. Освен ако е загинал художник. Изкуството е единственият еквивалент на личността.

Но само когато художественото дело е завършено поне относително. Дебелянов писа в последното си стихотворение:

Познавам своя път нерад,
богатствата ми са у мене,
че аз съм с горести богат
и с радости несподелени.

Остава ни само възможността да се възползуваме от богатствата, заключени в неговите строфи. И да чертаем по тях образа на един от най-съвършените ваятели на българския стих, ратувал за висока култура и издигнал в култ най-висша етична и естетическа мярка.

ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ В РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ПОЕЗИЯ

Христо Стефанов

Към неговата поезия се връщаме многократно, на различни възрасти, за да откриваме ту изповедния ѝ унес, ту мисловните ѝ глъбини; да ни опиwa роман-тичният порив на „Миг“, строгата класическа простота на „Един убит“ и „Си-ротна песен“, многослойната символика на „Легенда за разблудната царкиня“ и „Гора“. . . Наложена от няколко прозорливи литератори и преди всичко — от читателското признание, поезията му отдавна има любовта и на широката публика, и на специалистите. Това идеално, но рядко срещащо еднородие има вероятно много причини, а може би главната от тях е особеното място, което Димчо Дебелянов заема в развитието на българската поезия.

Че това място е особено, можем да се убедим дори от един страничен, но пък нагледен пример. Почти всички изследователи на творчеството му прие-мат, че отначало той е повлиян от П. П. Славейков, Яворов и Д. Бояджиев (първите двама са до голяма степен поетически антиподи), за да окаже със зрялото си творчество известно влияние върху Смирненски и представителите на т. нар. „предметна поезия“, които виждат в стихотворенията му от фронта своя предтеча. Разбира се, става дума за творчески асимилирани влияния, приети или оказани; и все пак простата съпоставка между тези толкова различни пое-ти би трябвало да ни подсказва, че Димчо Дебелянов е на кръстопът в развити-ето на нашата поезия; че в краткия му творчески път се преплитат, противо-действуват и синтезират полярни тенденции.

Отблизо това е изглеждало като неоформеност, незавършеност, неорганич-ност. Гео Милев: „Но Димчо Дебелянов не беше избистрен като „символистиче-ски“ поет, какъвто можеше и обещавахе да бъде. . .“¹; Васил Пундев: „Ран-ната смърт на Димчо Дебелянов не позволява да разглеждаме неговата поезия като завършено художествено дело.“²

В съвременната литературна наука подобни мнения са отдавна преодолени. И все пак за изследователя образът на поета изглежда странно разстроен, при това символистът, романтикът и реалистът съжителствуват в едно творчество, зрялата част от което е създадена фактически за няколко години. Ето няколко мнения:

Георги Цанев: „... Въпреки увлечението от символизма Димчо Дебелянов изгражда като напълно оригинален поет, чиято основна характеристика се из-гражда от определени черти на реализъм и някъде романтизм. . .“³

¹ Гео Милев. — Везни, год. I (1919), с. 23.

² Васил Пундев. Днешната българска лирика. 1929, с. 95.

³ Георги Цанев. Димчо Дебелянов. Страници от историята на българската литература. Т. II. С., 1971, с. 477.